

סודו של יוליוס קיסר

המחזה "יוליוס קיסר" לשקספיר מצטיין בתכונה מזוהה, אשר מרבית המבקרים נתקלו בה וביקשו למצוא לה פירושים מפירושים שונים: יוליוס קיסר על שמו נקרא המחזה, ושהוא לכאורה הגיבור הראשי, נרצח עוד במחצית הראשונה של המחזה. בדיוק גמרן, קיסר נרצח בתחילת המערכה השלישית, ואילו למחזה כולו חמש מערכות מלאות. מכאן, כמובן, מתעוררת השאלה: האם קיסר הוא באמת גיבור המחזה הקרוי על שמו? ואם הוא הגיבור, האם מחצית המחזה האחרונה אינה בבחינת גופה כרותת ראש, הנעה איך שהוא לקראת סיום? אפשר לטעון, כמובן, כי "יוליוס קיסר" נמנה על מחזותיו ההיסטוריים של שקספיר. במחזות אלה לא היה רשאי לשלח רסן לדמיזונו, אלא הוצרך להסתמך על עובדות ידועות. וכך אנו רואים גם, כי מחזותיו ההיסטוריים המתארים את תולדות מלכי אנגליה, מסורבלים בצורתם ועמוסים יותר מדי. טענה זו סתירתה בצדה: אמנם "יוליוס קיסר" הוא מחזה היסטורי. אמנם הסתמך שקספיר על כמה עובדות קבועות. אולם אין דבר זה מונע בעדו, להתחיל ולסיים את מחזהו במקום שבוחר בעצמו. כלומר: הרי היה יכול לבנות את מחזהו כך, שיסתיים ברצח קיסר — ולא היה פוגם בזאת כמלוא הנימה באמת ההיסטורית. או שהיה יכול, למשל, לקרוא למחזהו "ברוטוס" — ולהתחיל ברצח קיסר. שהרי היה שקספיר, בתפישתו את ברוטוס, רחוק מאוד מדנטה, שהעמידו בתופת שלו שני רק ליהודה איש-קריות בסולם הפשע. אך — אין המחזה קרוי על שמו של ברוטוס. מסתבר שבכל זאת היתה כוונתו של המשורר שונה. אגב, בנקודה זו אנו מעלים את זכר הגירסה הקולנועית שראינו לפני שנים, עם ג'ימס מייסון כברוטוס, ג'ון גילגולד כקסיוס, ומרלון ברנדו כמרק אנטוני, ששבה את לבנו בדקלמו את גאום הקינה המפורסם לקיסר הנרצח. בסרט זה לא היה קיסר אלא בובה מנופחת, ותפשישה זו צרמה ולא נראתה כחולמת את כוונת המשורר. במחזה עצמו מבושרים אותות על-טבעיים על הרעה המתקרבת. בלילה לפני רצח קיסר ישנם אותות מזוירים ומפחידים: קברים נפתחים והמתים נזרקים החוצה, אריות מתהל-כים בחוצות רומא, גדודי לוחמים נלחמים במרומים ודמם נוזל על הקפיטול. קליפורניה, אשת קיסר, מפרשת סימנים אלה נכונה. היא אומרת לקיסר,

ברצונה להשפיע עליו כי לא ילך לסנט באותו יום:
"במות קבצנים, לא גראים כוכבי שביט;
השמים עצמם מבשרים מות נסיכים".

מותו של קיסר הוא בשורת האותות המבהילים, ואדם, שוכבים סוטים ממסילתם כדי להזהיר על מותו הקרוב, אינו יכול להיות חסר ערך לחלוטין. כדאי להבין כאן את התיאוריה של א.ס. ברדלי¹) על מהות הטראגדיה השקספירית: לדעתו, הרי עיקר הטראגדיה הוא ירידתו ונפילתו של אדם רם המעלה. עצם הניגוד, מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, הוא הוא היוצר את האלמנט הטראגי. על הגיבור להיות רם המעלה, שכן אז נפילתו היא גדולה יותר, רבת רושם יותר. ככל שגדל המרחק בין שני הקצוות, כן רב יותר האסון. ואם כך — האם יוליוס קיסר הוא גיבור חיובי, ועלינו להודות עם מפלתו? האם אסונו של קיסר הוא מרכז הטראגדיה הנקראת בשמו? כדי שנוכל לענות לשאלות אלה, עלינו קודם כל להבהיר לעצמנו, מהו טבעו של יוליוס קיסר. איוו דמות אדם נשקפת לנו מבעד התרוזים הלבנים השקספיריים? המבקר מרק וון דורן טוען, כי קיסר אינו רומאי. בגלריה של טיפוסים רומאיים במחזה, הרי קיסר עצמו הוא דווקא דמות אליוזבתנית. יש כמה נקודות בזכות טענה זו. קיסר אינו דמות סטואית כמו ברוטוס. יש לו חולשות אנושיות — והוא אינו מתבייש בהן. אנו עומדים אפילו על מום גופני: בדברו אל אנטוניוס הוא מורה לו לעבור לצד השני, באשר שמיעתו לקויה באוזן אחת. קסיוס, אשר אינו יכול לסבול את הרעיון שקיסר יהיה אל עלי אדמות, מספר לברוטוס כיצד קיסר היה חולה בזרועותיו, וכיצד אפסו כוחותיו בשחיה בנהר, והוא, קסיוס, צריך היה להצילו. קסיוס אף מאשים את קיסר כי הוא מוג-לב. כאן, דומני, יש להתייחס לדבריו בזהירות. נגד טענתו זו של קסיוס יש בידינו תשובת קיסר לקלפורניה אשתו; הוא אומר כי מוגי הלב ימותו פעמים רבות לפני הגיע שעתם; אמיץ הלב ימות רק פעם אחת. עדות חותכת יותר היא התנהגותו של קיסר, בהגיע שעתו (כי מילים בלבד אינן ראייה מספקת). כאשר עטים עליו הקושרים, אין הוא מתנהג כפחדן. "הגם אתה, ברוטוס?" היא זעקתו של אדם נדהם ומאוכזב, אולי גם נעלב; אדם שלפני רגע בלבד ראה עצמו כאל, ועתה נוכח לדעת שלא הבין אפילו את המתרחש בלב אדם קרוב לו ביותר; אך ודאי שאין זאת זעקה של מוג-לב, קיסר מת בכבוד. אינו מתרפס, אינו מתחנן, ואינו מבקש על חייו. האשמותיו של קסיוס חוזרות אל עצמו. כי העובדה שאדם עלול לחלות, אין בה כדי לסתור כלל וכלל את כשרונו ויכולתו. קסיוס, ברצונו למצוא פגמים, נטפל לנקודות קטנות ובלתי חשובות ביותר. קסיוס אינו

נותן לנו הערכה מצודדת על יוליוס קיסר, הערכה שמהלך העניינים בעתיד מצדיק אותה; ואילו קיסר עצמו נותן לנו הערכה מוצלחת ביותר על קסיוס. הוא חושד בו, מלכתחילה. "אנשים כמוהו לעולם לא ישקוטו, בראותם מי גדול מהם, לכן הם מסוכנים מאוד" — אומר קיסר לאנטוני על קסיוס. משפט זה, שחורץ קיסר על קסיוס, קולע מאוד — כאשר מדובר על האדם המופיע בפנינו בתחילת המחזה. כי קסיוס עובר תהליך התפתחות מסויים במשך המחזה. אותו אדם, שלא יכול היה לשאת בשום אופן כי קיסר יעלה עליו — מקבל על עצמו את מרותו של ברוטוס. כמה פעמים מבטל הוא את דעתו בשל דעתו של ברוטוס, ובכל פעם התוצאות הן פאטאליות. ורק פעם אחת, בחילופי הדברים עם אנטוניוס ואוקטביוס לפני קרב פיליפי, מזכיר הוא לברוטוס שאשמתו היא שאנטוני נשאר בחיים. אפילו בסצינת המריבה הגדולה שבינו לבין ברוטוס, הרי קסיוס הוא הנעלב יותר, המתרגש יותר, הנשבר במהירות גדולה יותר. וזה האיש אשר, בזרקו לראשונה את רשתו לצוד את ברוטוס לקשר נגד קיסר, אומר לעצמו, בצנינות כלשהי, כי קיסר אוהב את ברוטוס, אך לא את קסיוס; אילו הוא, קסיוס, היה ברוטוס, הרי לעולם לא היה מתחבר עם קסיוס, כי לא היה הדבר כדאי.

תכונה בולטת ביוליוס קיסר היא היוהרה שבו. כאן הגבול מטשטש: האם זו יוהרה ארוגנטית, או אמונה תמימה של אדם בעליונותו המוכרת לכולם? קשה לומר. הכרותו בסנט, כאשר הקושרים מבקשים הימנו לבטל גורדין גירוש כנגד פובליוס קימבר, קרובה לשגעון גדלות. הוא משווה עצמו לכוכב הצפוני, הנשאר קבוע במקומו, שעה שכל שאר הכוכבים נעים וחגים במסילותיהם. הוא, קיסר, אינו יכול בשום פנים ואופן לשנות את החלטת עצמו, משום שאינו יכול לחזור בו מדעתו. ומעניין: קיסר אינו מנסה כלל לומר שפקודת הגירוש היתה צודקת; הוא אינו טוען שפובליוס החוזר לרומא עלול להוות סכנה לו או לאחרים; כל דבריו מסתכמים בכך, כי יש להשאיר את הגזרה — משום שקיסר היה הגזור. למתחננים בפניו הוא פונה בשאלה, האם ברצונם לערער את האולימפוס; שאלה רטורית, לפי כוונתו של קיסר — אולם המקבלת מובן שונה לגמרי רגע לאחר מכן, כאשר הקושרים מתפרצים אליו בהרבותיהם. אגב: כיון שהקושרים תיכננו זאת מראש, הרי שלקחו בחשבון כי קיסר יעמוד בסרובו; לוא היה קיסר מתרכז, היו מתאכזבים — חוץ מאשר ברוטוס, אולי.

דמותו של ברוטוס ניתנת לאינטרפרטציות שונות. איש אינו מוצא בו תכונה רעה. הוא מכובד ומקובל על הכל, לרבות על ההמון הרומאי ההפכף. הקושרים רוצים לשחפו בתוכניתם, כדי לתת לרצח גושפנקא

סודו של יוליוס קיסר

אידיאולוגית. אנטוני, המספיד אותו לאחר מותו, אף הוא מעריך את היריב המת. רק ברוטוס, מבין הקושרים על קיסר, לא עשה את מעשהו מקנאה — אומר אנטוני, והוא צודק בדבריו אלה. אמנם, לברוטוס לא היה כל חשבון אישי עם קיסר.

ברוטוס היה אחראי לכך, שהרגו רק את קיסר בלבד, ולא איש מן המקורבים לו (נגד רצונו של קסיוס); ואנו רואים, כי כאשר אנטוני ואוקטביוס מגיעים להגה השלטון, מעשם הראשון הוא לערוך רשימה גדולה של מוצאים להורג, ביניהם שמות רבים של אנשים שלא היו מעורבים כלל באופן ישיר בנעשה; יחד עם זאת הם מחלקים ביניהם את השלל, ואילו ברוטוס לא חיפש כל טובת הגאה לעצמו. לעומת זאת, הרי המונולוג שלו, לפני שהוא מחליט באופן סופי להצטרף לקושרים, הוא חלש וחסר גוון. הוא מדבר על הסיבות לרצח קיסר, עושה את חשבון הנפש; אולם הוא אינו משכנע ביותר. שעה שקיסר יחיד, הרי יש בו בברוטוס שביעות רצון עצמית לא מעטה. לא רק שהוא הוגן, אלא הוא גם אוהב להדגיש זאת. ברוטוס הוא המביא אבדן על עצמו ועל הקושרים. טעותו הגדולה הראשונה היא, שהוא מתנגד לרצח אנטוני; טעותו השנייה — שהוא עומד על כך להילחם נגד אנטוני ואוקטביוס בפיליפי. טעותו הראשונה נובעת מן היושר שבו, ומחוסר הערכה נכונה של בני האדם; טעותו השנייה נובעת מייאוש וקוצר רוח.

רבות רבו המפרשים על הסצינה המוזרה, בה מקבל ברוטוס הודעה על מות אשתו פורציה, כאילו שמע זאת לראשונה, שעה שזמן קצר לפני כן סיפר לקסיוס על האסון. האם מציג ברוטוס כאן קומדיה, שאינה לפי ערכו, או שמא חל שיבוש במחזה המקורי? יש גירסאות שונות בין המבקרים. סבורתני, שיש כאן שיבוש בטקסט, וכי לא היתה זאת כוונתו של המשורר.

הופעה רבת-רושם היא הופעתו של מרק אנטוני. גאום הקינה שלו לכבוד קיסר נחשב בצדק לנקודת השיא של המחזה כולו. כאן אנו חוזרים לנקודת המוצא שלנו: האם הקינה לקיסר היא נקודת הכובד הדראמטית, הרי שמותו של קיסר הוא האירוע המרכזי. לא חייו של קיסר (או של ברוטוס) הם ציר המחזה, אלא מותו של קיסר — ושלשלת המאורעות שמוות זה גורר אחריו.

ב"יוליוס קיסר" אנו עדים לעלייתו של מרק אנטוני וזריחת כוכבו. אף תורו של סיפור השקיעה יגיע: אולם לא במחזה זה, אלא ב"אנטוניוס וקליאופטרה".

במחזה האחרון יתקרב אנטוני ללבנו. ב"יוליוס קיסר" אישיותו היא

פוליטית; הוא תכנן מדיני, אשר באופיו נופל לא רק מברוטוס, אלא אף מקסיוס. לקראת סוף המחזה אנו מבחינים כבר בניצני המחלוקת שבינו ובין אוקטביוס; ומרק אנטוני, שהכריע את ברוטוס הישר ובעל העקרונות ללא כל קושי, מתחיל לסגת בפני אוקטביוס הצעיר ממנו. כדברי ברוטוס, הרי נצחונם של אוקטביוס ואנטוניוס עליו אינו עתיד להביא להם תהילה. אך התפתחות זו עדיין רחוקה. כל מי שצופה ב"יוליוס קיסר" צופן בזכרונו את אנטוני המנצח, אנטוני עומד מעל גווית קיסר ומלהיב את ההמון הרומאי. אכן, ה"גיבור" השלילי ביותר במחזה הוא דמות קולקטיבית: ההמון. בשני מחזותיו הרומאיים הגדולים, ב"יוליוס קיסר" וב"קורגליוס" נותן שקספיר להמון תפקיד — ואין זה תפקיד נכבד. ההמון הפכפך, נוטה לכאן ולכאן. הבטחות כסף הן הקונות את לבו מעבר לכל דבר אחר. כבר בסצינה הראשונה אנו נתקלים בהמון זה. האם מפגיש אותנו המשורר מיד עם אורחי רומא אלה, כדי להראות לנו בעליל, שהקיץ הקץ על הרומאי החופשי, היודע את דרכו, וכי המדינה בשלה לדיקטטורה? אין לדעת.

נאזמו הנפלא של אנטוני אף משכנע אותנו, כי יש למנות את "יוליוס קיסר" בשורת המחזות הפוליטיים של שקספיר. גורל הפרט נדחה מפני המאבק הפוליטי הגדול. דיקטטור מתחלף בדיקטטור. התאוה לשלטון נשארת. קסיוס החומד והמקנא מפיל את קיסר — ואנטוני הדמגוג הזריו גוזל ממנו את נצחוננו עוד בטרם הצליח ליהנות ממנו. ברוטוס נופל בכל הפחים שטומנים לו אוהביו ואויביו כאחד. יוליוס קיסר עבד ועמל כדי לעמוד בראש העולם — ואוקטביוס הצעיר, שלא עשה דבר, יורש אותו בקלות, לפני העת. ההמון הרומאי תומך במי שמבטיח לו הבטחות גבוהות ביותר — ועתיד לצאת מרומה ביותר. ברקע נעות שתי דמויות נשים רכות, שאין להן כמעט כל השפעה על עולם השלטון של הגברים.

מי הוא הזוכה ומי הוא המפסיד? והאם נתכוון שקספיר רק לרומא שבערפילי העבר?

יולי, 1961

ה ע ר ה

(1) א. ס. ברדלי יכול להיקרא אבי האינטרפרטציה השקפירית המודרנית. ספרו הידוע, "הטראגדיה השקפיריאנית" Shakespearean Tragedy נתפרסם לראשונה בשנת 1904, ועדיין נקרא בעניין רב, — מה שאין לומר על מרבית ספרי הביקורת הספרותית שנתפרסמו לפני ששים שנה.